ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

Кафедра економіки та менеджменту

Гуль І.Г

КАПІТАЛ, ВИТРАТИ ТА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА

Лекція з навчальної дисципліни
«ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»
Для студентів спеціальності 073 Менеджмент

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри економіки
та менеджменту
«___» _____ 201__ р. протокол №___
Зав. каф. _____Н.Ф. Павленчик

Тема 7. КАПІТАЛ, ВИТРАТИ ТА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА

План

7.1. Капітал як фундаментальна категорія ринкової економіки
7.2. Капітал підприємства, його джерела та структура
7.3. Оборот та амортизація капіталу
7.4. Витрати підприємства, їх економічна природа та види
7.5. Доходи та прибуток підприємства

7.1. Капітал як фундаментальна категорія ринкової економіки

Капітал - одна з фундаментальних, або основоположних, категорій економічної науки. Це видно навіть із назви праць видатних економістів-теоретиків. Для прикладу можна взяти, зокрема, «Капітал» К.Маркса, «Капітал і прибуток» Є.Бем-Баверка, «Природа капіталу і прибутку» І.Фішера, «Вартість і капітал» Дж. Гікса. Систему ринкового господарства теоретики також називають капіталістичною системою, або капіталізмом.

Поняттям «**капітал**» (від лат. *capitalis* — головний) зазвичай називають багатство, цінності, або ресурси, володіння якими дає змогу вести підприємницьку діяльність. Це поняття сьогодні має ***широкий*** і ***вузький*** зміст. У ***широкому*** розумінні капіталом називають матеріальні і нематеріальні цінності (засоби виробництва, товари, гроші, нерухомість, цінні папери, людські здібності, освіту і кваліфікацію працівників тощо), використання яких приносить дохід, слугує джерелом збагачення свого власника. У ***вузькому*** значені капітал стосується одного з базових виробничих ресурсів, який застосовують у виробничому процесі поряд із живою працею та природними ресурсами. Це - засоби, створені людьми, для виробництва нових благ, або реальний (фізичний) капітал.

Однак, суть капіталу значно глибша, його роль не зводиться лише до простого елементу процесу праці. Це складна економічна категорія, з приводу

якої думки економістів-теоретиків давно розійшлися. Узагальнюючи погляди науковців на суть та природу капіталу, можна виділити три найбільш поширені **теорії капіталу**: речову, класову та суб'єктивістську.

Речову теорію капіталу розвинули, головним чином, класики й неокласики. Класична політична економія в особі А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, Ж.-Б. Сея, Т. Мальтуса та ін. трактувала капітал як речове багатство, що використовується з метою отримання прибутку. Джерелом цього багатства є суспільна праця, яку власники капіталу зуміли заощадити й накопити.

Класову теорію капіталу висунув у середині XIX ст. К. Маркс. Він підійшов до капіталу як категорії соціального характеру. У його теорії капітал - це самозростаюча вартість, себто така, яка в результаті експлуатації найманої праці приносить додаткову вартість. Капітал, наголошував він, це не річ, а суспільне відношення, яке представлене у речі і надає цій речі специфічний суспільний характер.

Суб'єктивістську теорію капіталу першими запропонували представники австрійської наукової школи (К. Менгер, Є. Бем-Баверк, Ф. Візер). Згідно з їх поглядами, блага стають цінностями тільки завдяки суб'єктивно-психологічним оцінкам людей, які, виходячи з факту обмеженості благ, керуються принципом спадної граничної корисності.

Наразі ідеологічно неупереджені економісти вважають, що капіталом може бути будь-який (матеріальний чи нематеріальний) об'єкт власності, який приносить регулярний дохід.

Попри наявність в економічній теорії різних поглядів на суть капіталу, їх об'єднує те спільне, що капітал - це **здатність приносити дохід.**

У сучасній економіці капітал функціонує у різних сферах і в різних формах. **За сферами функціонування** виділяють такі основні форми капіталу:

- ***продуктивний (виробничий) капітал*** - функціонує у виробничій сфері і приносить дохід у формі прибутку;

- ***торговельний капітал*** - функціонує у сфері товарного обміну і приносить дохід у формі торговельного прибутку;

- ***позичковий капітал*** - функціонує у сфері кредитних відносин, приносячи дохід у вигляді проценту;

- ***капітал у формі прав власності*** - на землю, будинки (квартири), майно, цінні папери тощо. Капітал у формі нерухомості приносить дохід у вигляді орендної плати (ренти), а у формі акцій - дивіденди.

Такий широкий простір і розмаїття форм функціонування капіталу є свідченням його надзвичайно важливої ролі в ринковій системі господарювання, передусім у підприємницькій діяльності.

7.2. Капітал підприємства, його джерела та структура

Капітал найбільшою мірою реалізує себе в руках підприємців, які ставлять за мету отримати максимум доходу.

Підприємницька діяльність, або створення підприємства, розпочинається із первісного вкладення капіталу (інвестицій). Капітал, що вкладається на початковій стадії організації бізнесу, прийнято називати **стартовим капіталом**. Стартовий капітал включає в себе: 1) разові (первісні) витрати на державну реєстрацію підприємства, відкриття банківського рахунку, придбання (спорудженні) приміщення або права на його оренду, купівлю обладнання, ліцензій; 2) поточні витрати на придбання сировини і матеріалів, орендну плату, заробітну платню, відрахування в соціальні фонди тощо.

За джерелами покриття стартового капіталу та формування капітал підприємства поділяється на власний та залучений.

Власний капітал підприємства включає в себе:

- ***статутний капітал*** - це капітал підприємства, який формується у момент його організації і реєстрації (перереєстрації), мінімальний розмір якого визначається законодавством і засновниками (власниками) підприємства. Джерела покриття статутного капіталу залежать від організаційно-правової форми підприємства (фірми). Ними можуть бути пайові внески засновників, акціонерний

капітал, довгостроковий кредит, кошти державного бюджету, пожертвування приватних осіб;

- ***додатковий капітал*** - утворюється за рахунок емісійного доходу корпорації та інших доходів;

- ***резервний капітал*** - формується з прибутку для страхових цілей;

- ***нерозподілений прибуток*** - залишок прибутку після сплати податків та розподілу на дивіденди й інші види споживання.

Залучений (позичковий) капітал підприємства включає в себе:

- ***кредити***;

- ***інші позики*** (наприклад, шляхом емісії корпоративних облігацій);

- ***кредиторська заборгованість*** - борги перед постачальниками товарів, працівниками, державою тощо.

Співвідношення власних і позичкових джерел капіталу підприємства визначається двома групами факторів:

1) ***об'єктивними*** - організаційно-правовою формою підприємства (внесення власного майна, паїв, коштів акціонерів), економічною і ринковою кон'юнктурою, вимогами державних регулюючих органів (щодо мінімального розміру статутного капіталу, порядку випуску акцій і облігацій тощо);

2) ***суб'єктивними*** - підприємницьким хистом, особистими можливостями та діловою репутацією підприємця.

Таким чином власний капітал підприємства становить тільки частину використовуваного ним капіталу, а тому його ще називають чистим капіталом. Він має значення як важливий показник ступеня забезпеченості підприємства власними коштами та його платоспроможності.

За натурально-речовим змістом капітал підприємства існує у формах:

- ***матеріальних активів*** (приміщень, споруд, обладнання, запасів сировини, виготовленої продукції, транспортних засобів тощо);

- ***нематеріальних активів*** (патентів, ліцензій, торгових марок і товарних знаків, прав на користування земельними ділянками та використання природних ресурсів тощо);

- ***фінансових активів*** (грошей, грошових документів, придбаних цінних паперів інших економічних суб'єктів (акцій, облігацій тощо).

По відношенню до процесу виробництва капітал підприємства поділяється:

- ***виробничий (продуктивний) капітал*** - засоби, які прямо чи опосередковано беруть участь у процесі виробництва товарів і послуг;

- ***невиробничий капітал*** - засоби, які не беруть участі у виробничому процесі: житлові будинки, гуртожитки, будинки культури і відпочину тощо.

7.3. Оборот та амортизація капіталу

Виробничий капітал підприємства перебуває у постійному кругообігу. **Кругообіг виробничого капіталу** - це його рух, у якому він послідовно набуває і змінює три функціональні форми:

1) спочатку із грошової форми перетворюється у форму виробничих ресурсів;

2) ті, у свою чергу, через процес виробництва перетворюються в товарний капітал;

3) виручені від продажу товару гроші знову розпочинають кругообіг.

Оборот капіталу характеризується часом і швидкістю. **Час обороту виробничого капіталу** визначається періодом, за який він здійснює один оборот. **Швидкість обороту** його вимірюється кількістю оборотів протягом року.

За характером участі у виробництві та способом перенесення вартості на створюваний продукт виробничий капітал підприємства поділяється на **основний** і **оборотний**. У нашій країні за інерцією з господарської практики колишнього СРСР, тут частіше вживають терміни - ***основні*** та ***оборотні фонди***.

Основний капітал (за бухгалтерською термінологією - *необоротні активи)* - це основні засоби, які тривалий час (більше року) беруть участь у виробництві, не змінюють своєї натуральної форми, поступово зношуються і переносять свою вартість на створену за їх участю продукцію. Речовими елементами основних

засобів підприємства є: будівлі, споруди, машини, обладнання, прилади, обчислювальна техніка, транспортні засоби тощо.

Оборотний капітал (у термінах бухгалтерського обліку – *оборотні активи)* - це ті елементи виробничого капіталу, які цілком споживаються протягом одного виробничого циклу (кругообігу капіталу), а їхня вартість відразу переноситься на виготовлену продукцію. Цей капітал втілений у предметах праці — сировині, матеріалах, паливі, електроенергії, тарі, а також у вартості найнятої робочої сили (праці).

Та частина основного капіталу, яка бере безпосередню участь у виробництві (машини, устаткування, транспортні засоби тощо), називається **активною;** інша частина (будівлі, споруди, холодильники, ємкості для зберігання тощо), яка забезпечує лише умови для виробництва, називається **пасивною**.

Основний виробничий капітал у процесі його тривалого використання зношується **фізично** та **морально**.

Фізичний знос - це поступова втрата основним виробничим капіталом своєї функціональної придатності в процесі використання й невикористання (під дією сил природи: сонця, вітру, вологи тощо).

Моральний знос (старіння) - це знецінення основного капіталу внаслідок появи на ринку дешевших аналогів цього капіталу або технічно більш досконалих, продуктивніших.

Фізично зношуючись, основний капітал відповідно втрачає і свою вартість. Процес перенесення вартості основного капіталу в міру його зносу на створювану продукцію (послуги) називається **амортизацією** (від лат. *amortisatio* — погашення).

Величина амортизації залежить від реального строку служби кожного елемента основного капіталу. Відношення річної суми амортизації до повної початкової вартості основного виробничого капіталу визначає **норму амортизації**:

$$Норма\ амортизації = \frac{Річна\ амортизація}{Початкова\ вартість\ основного\ капіталу} \times 100\%$$

Норми амортизації визначаються урядом для кожної групи основних виробничих засобів.

Поряд із виробничим капіталом, зайнятим у самому процесі виробництва продукції, кожне підприємство має також капітал (фонди), який обслуговує процес обігу (придбання предметів праці та реалізацію виготовленої продукції). **Фонди обігу** включають в себе готову продукцію, грошові кошти підприємства, дебіторську заборгованість тощо.

Фонди обігу та оборотний виробничий капітал переходять один в одного і повністю поновлюються після кожного виробничого циклу. В сукупності фонди обігу та оборотний виробничий капітал у грошовій формі називаються **обіговими засобами** підприємства.

7.4. Витрати підприємства, їх економічна природа та види

Будь-яка виробничо-господарська діяльність підприємства пов'язана із витратами. Ці витрати можна розуміти двояко:

1) ***з технологічного погляду*** вони представляються **затратами** безпосередньо самих ресурсів, що вимірюються у фізичних одиницях (кілограмах, метрах, кіловат-годинах, людино-годинах тощо);

2) ***з економічного погляду*** їх розуміють як суто **грошові витрати**, або грошове (вартісне) вираження спожитих у виробництві ресурсів (сировини, пально-мастильних матеріалів, коштів на оплату праці)

Саме витрати у грошовому, або вартісному, виразі мають економічне значення, яке відображається терміном «витрати виробництва» (включно і реалізації продукції).

Витрати виробництва - вартісна оцінка затрат економічних ресурсів, здійснених підприємцями задля виробництва продукції

Економічною наукою встановлено, що витрати виробництва складні не лише за своєю економічною сутністю, а й за своїми різновидами

З погляду оплачуваності розрізняють витрати:

- ***зовнішні (явні) витрати*** - витрати на оплату економічних ресурсів, постачальники яких не є власниками підприємства (грошові витрати на придбання сировини, палива, обладнання, трудових і транспортних послуг тощо);

- ***внутрішні (неявні) витрати*** - витрати підприємства на використання власних ресурсів. Це *неоплачувані витрати,* вони не мають цінового виразу. Такі витрати, по своїй суті, представляють *втрачену вигоду* від того, що підприємець використовує свої, наявні вже в нього ресурси, не витрачаючи кошти на їх купівлю. До внутрішніх витрат можна віднести втрачену вигоду у вигляді процентного доходу на той грошовий капітал, який підприємець вкладає у свій бізнес (а не в банк на депозит), у вигляді орендної плати за його приміщення, земельну ділянку чи власний транспортний засіб, яку він мав би, якби не залучав ці засоби до свого безпосереднього бізнесу. До цих витрат як втраченої вигоди зрештою слід віднести і той заробіток, який би підприємець (усі власники підприємства) одержував у разі, коли б він влаштувався працювати за наймом у чужій фірмі.

Виокремлення явних та неявних витрат відображає **два підходи до розуміння природи затрат підприємства:**

- **б*ухгалтерський підхід*** передбачає врахування зовнішніх (явних) витрат, які оплачуються безпосередньо після отримання рахунка чи накладної. Ці витрати відображаються у бухгалтерському балансі фірми і є ***бухгалтерськими витратами***;

- ***економічний підхід*** до витрат виробництва передбачає врахування не тільки зовнішніх, а й внутрішніх витрат, пов'язаних з можливістю альтернативного використання ресурсів. Таким чином, ***економічні витрати*** відрізняються від бухгалтерських на величину альтернативної вартості (втраченої вигоди) власних ресурсів.

Розглянемо далі залежність між витратами виробництва та результатами виробництва. На перший погляд, у найбільш загальному вигляді ця залежність видається прямою - що більші витрати, то більший результат, і навпаки. Графічно це виглядає так (рис. 7.1)

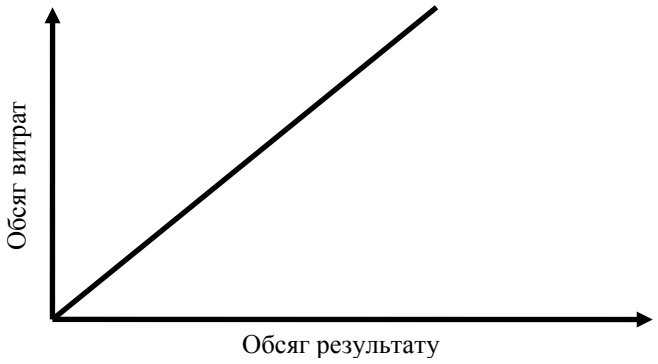

Рис. 7.1. Крива витрат виробництва

Але коли поглянути на витрати виробництва уважніше, а саме як впливають окремі елементи цих витрат на результат виробництва, то виявляється, що ця залежність не є такою однозначною і прямолінійною

З погляду залежності величини витрат виробництва від обсягів виробництва продукції витрати поділяються на:

- ***постійні (умовно-постійні) витрати*** (FC) - це витрати, величина яких не залежить від зміни обсягів виробництва продукції. Такі витрати здійснюються навіть у випадку призупинення з якихось причин роботи підприємства. До них відносяться: амортизаційні відрахування, орендна плата, платня управлінському персоналу, витрати на охорону, проценти за кредит та інші (рис. 7.2);

- ***змінні витрати*** (VC) - це витрати, величина яких *прямо залежить* від обсягів виробництва продукції. Це - витати на закупівлю сировини, матеріалів, палива, енергії, на оплату транспортних послуг праці виробничого персоналу (рис. 7.3).

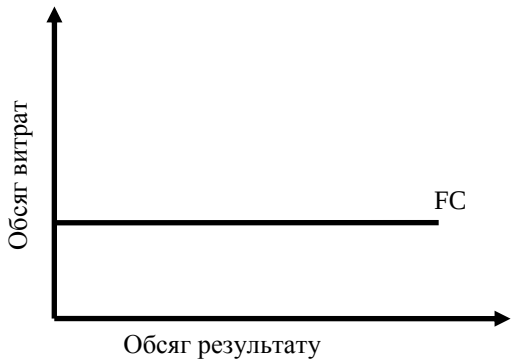

Рис. 7.2. Крива постійних витрат

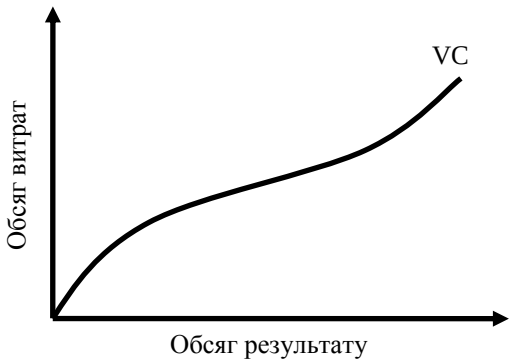

Рис. 7.3. Крива змінних витрат

Загалом постійні і змінні витрати підприємства складають **загальні (валові) витрати підприємства** (ТС) (рис. 7.4)

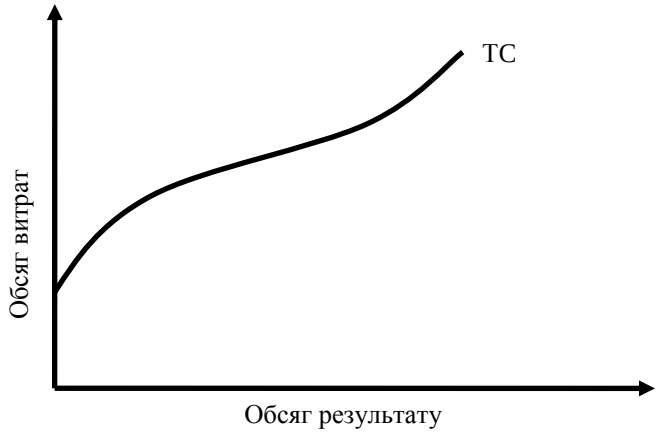

Рис. 7.4. Крива загальних (валових) витрат

Валові (загальні) витрати дають змогу розрахувати середні витрати виробництва, які мають головне значення в аналізі динаміки витрат.

Середні витрати виробництва (АТС) - це витрати в розрахунку на одиницю продукції (одну послугу). Розраховуються вони діленням валових витрат на обсяг продукції (рис. 7.5). Конфігурація кривої середніх витрат, що нагадує випуклу донизу дугу пояснюється зміною значущості постійних і змінних витрат по мірі зростання обсягу виробництва.

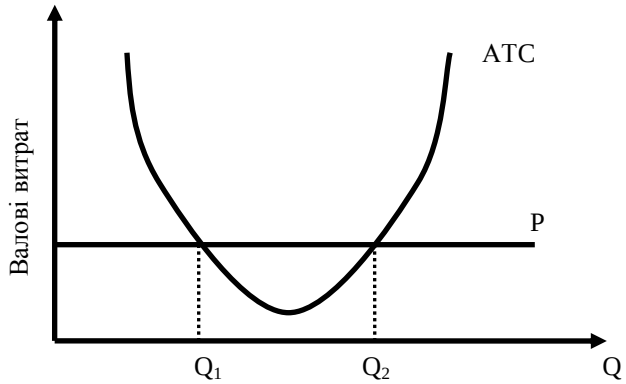

Рис. 7.5. Крива середніх витрат виробництва

Щоб осмислити теоретичне і практичне значення середніх витрат виробництва потрібно з’ясувати ще декілька важливих характеристик витрат.

Для поглибленого аналізу динаміки витрат використовують поняття ***«граничні витрати» і «граничний продукт».*** **Граничні витрати** (MC) - це додаткові витрати на кожну додаткову одиницю продукції; розраховуються як приріст суми змінних витрат на кожну додатково вироблену одиницю продукції ($MC = \Delta TC / \Delta Q$). Відповідно **граничний продукт** - це приріст фізичного обсягу продукції на кожну одиницю витраченого ресурсу.

На тенденцію змін витрат виробництва впливає часовий фактор За часовою ознакою витрати поділяються на:

- ***короткочасні витрати*** - це витрати підприємства протягом того періоду, коли одні виробничі ресурси змінюються, а інші (чи хоча б один із них) - не змінюються. А от виробничі приміщення, кількість обладнання, його технічний стан та технології більш-менш тривалий час залишаються незмінними. Саме ця обставина зумовлює необхідність вибору оптимальної комбінації (набору) ресурсів, за якої досягається найбільший обсяг виробництва. Це вказує на той факт що в короткочасному періоді ефективність виробництва об'єктивно регулюється законом спадної продуктивності. **Закон спадної граничної продуктивності (ефективності, віддачі)** виражає суттєву, причинно-наслідкову залежність у виробництві - додаткові витрати одного ресурсу при незмінній кількості інших виробничих ресурсів і за даної технології, починаючи з певного моменту, ведуть до зменшення приросту продукції;

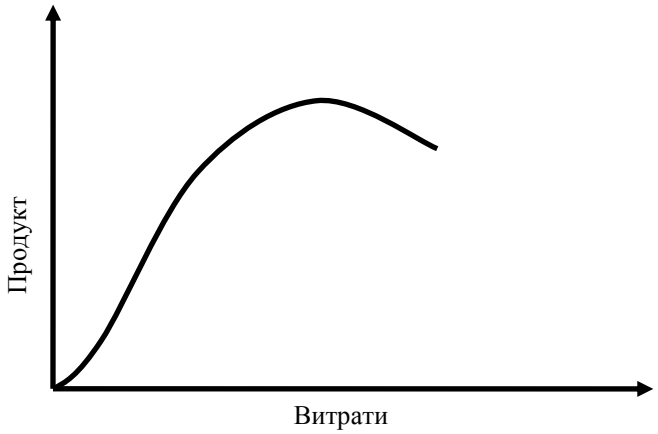

Рис. 7.6. Закон спадної граничної продуктивності

Однак зауважимо: закон спадної граничної продуктивності діє лише в короткочасному періоді, тобто протягом того часу, коли кількісних і якісних змін зазнають лише *окремі* фактори виробництва. У довгочасному ж періоді під дією економічного, соціального і технічного прогресу змінюється практично весь виробничий процес, а тому цей закон майже не проявляється.

- ***довгочасні витрати*** - це витрати того періоду, коли змінюються усі витрати підприємства, у тому числі і його виробничі потужності. Підприємство розвивається, розширює свою діяльність, а тому цілком закономірно змінюються практично всі його виробничі витрати, причому зміни відбуваються не лише кількісні, а й якісні.

7.5. Доходи та прибуток підприємства

Кожен підприємець прагне отримувати в підсумку своєї діяльності якомога більший дохід і прибуток. Отриманий грошовий дохід є свідченням того, що підприємець знайшов свою «нішу» на ринку і запропонував споживачам потрібні їм блага.

Господарська діяльність приносить підприємству доходи у різних формах.

В залежності від речового змісту ***дохід*** підприємства може поділятися на ***грошовий*** і ***натуральний.*** Грошовий дохід - найбільш поширена, основна форма доходів підприємства.

В залежності від джерел отримання **дохід підприємства** включає в себе:

- ***операційний дохід*** - дохід у вигляді: а) виручки (виторгу), отриманої підприємством від основної його діяльності (реалізації товарів і послуг); б) коштів, отриманих від оренди та продажу інших активів (зайвих виробничих активів, цінних паперів, валютних цінностей тощо);

- ***пасивний дохід*** - дохід від участі в капіталі інших компаній (отримані дивіденди, проценти), повернутої заборгованості тощо.

Загальна сума доходу підприємства від усіх видів його діяльності становить **валовий дохід.**

Залишок валового доходу після вирахування з нього валових витрат, становить **прибуток підприємства**.

$$Валовий\ дохід - Валові\ витрати = Прибуток$$

На основі валового доходу підприємства розраховують ***середній*** та ***граничний*** доходи.

Середній дохід - це валовий дохід у розрахунку на одиницю реалізованої продукції (послуги).

$$Середній\ дохід = \frac{Валовий\ дохід}{Кількість\ реалізованої\ продукції}$$

Зауважимо, що розрахований середній дохід представляє собою фактично ціну одиниці продукції.

Граничний дохід - це приріст валового доходу від кожної додаткової одиниці виробленої і реалізованої продукції.

$$Середній\ дохід = \frac{Приріст\ валового\ доходу}{Приріст\ обсягу\ реалізації\ продукції}$$

Визначити межі прибуткової діяльності дає змогу співставлення граничних витрат (зміни витрат, зумовленої збільшенням обсягу виробництва на одиницю продукції) та граничного доходу підприємства.

Якщо граничні витрати перевищують граничний дохід (приріст витрат більший приросту виручки), то подальше збільшення обсягів виробництва *стає збитковим,* причому навіть коли загальна виручка продовжує зростати.

Отож, рівність «**граничні витрати = граничний дохід**» визначає межу прибуткового обсягу виробництва (бізнесу).

Прибуток - більш складна економічна категорія, ніж дохід. На поверхні прибуток виглядає як залишок (чи надлишок) доходу після покриття усіх витрат пов’язаних із його отриманням.

Отже, неупереджений і виважений підхід до розуміння сутності прибутку як економічної категорії дає підстави так визначити **прибуток** — це винагорода підприємцю за те, що він зумів реалізувати на практиці свій підприємницький

хист, тобто визначився щодо виду економічної діяльності, придбав необхідні для цього виробничі ресурси й організував їх господарське використання, взяв на себе відповідальність і ризик за ефективне ведення свого бізнесу (ефективне використання факторів виробництва). Лаконічно кажучи, **прибуток** - це дохід (процент) на капітал.

Оскільки, існує два підходи до виміру витрат підприємства (економічного та бухгалтерського), то відповідно виділяються два підходи і до аналізу прибутку (рис. 7.7).

Рис. 7.7. Структура валового доходу фірми

Економічний прибуток - це різниця між валовим доходом та економічними витратами фірми (зовнішніми й внутрішніми).

З економічним прибутком нерозривно пов'язане поняття нормального прибутку.

Нормальний прибуток - це мінімальна плата за підприємницьку діяльність, або винагорода підприємцю, яка утримує його саме в цьому виді діяльності, відвертає його від іншої підприємницької діяльності чи виходу з неї взагалі.

Для того, аби бути заінтересованим у власному бізнесі, підприємець має отримати від нього щонайменше стільки ж, скільки він міг би отримати і без нього. Таким чином економічний прибуток - це надлишок над нормальним прибутком як додатковий дохід підприємця, отримуваний за його ініціативу, ризик, новаторство, іншими словами, за прийняття ефективних рішень в умовах непевності ринкового середовища, або неможливості передбачити всі його зміни.

Бухгалтерський прибуток - це різниця між валовим доходом та бухгалтерськими (зовнішніми) витратами або приріст власного капіталу фірми за певний період її діяльності.

Бухгалтерський прибуток має **дві основні форми**:

- ***загальний (балансовий) прибуток*** - це весь прибуток фірми;

- ***чистий прибуток*** - це прибуток, який залишається у розпорядженні фірми після сплати податків і використовується зазвичай для створення фонду виплат власникам компанії (дивідендів, процентів), поповнення резервного і статутного фондів, здійснення інвестицій тощо.

Основні функції прибутку як економічної категорії у ринковій системі:

- слугує основним джерелом фінансових ресурсів у бізнесі;

- стимулює зниження витрат виробництва, впровадження технічних удосконалень та інновацій;

- розподіляє ресурси за критерієм ефективності їх використання.

Основні шляхи максимізації прибутку фірми:

- збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції;

- скорочення витрат на одиницю продукції шляхом підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності;

- завоювання і використання конкурентних переваг на товарному ринку.

Зауважимо, що спонукати підприємство знижувати витрати виробництва реально здатен лише ринок із високим ступенем конкуренції.